

УДК [343. 98: 343. 344] (477)

Олександр Олександрович ЮХНО,

завідувач кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних
наук, професор

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4771-0531>

ГЕНЕЗИС ВИЗНАЧЕННЯ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНІВ У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Термін «криміналістична характеристика злочину» і його визначення увійшли в науковий обіг в кінці 60-х років минулого століття як складова частина окремої методики розслідування. Структура окремих криміналістичних методик також має свою генезу. До неї на першому місці відносять і криміналістичну характеристику; і опис типових слідчих ситуацій та особливостей планування; дій слідчого на першому і на наступних етапах розслідування; і визначення тактики першопочаткових слідчих дій та паралельних супутніх оперативно-розшукових заходів; й особливості тактики наступних дій.

Згідно з дослідженням встановлено, що з 1975-1976 років при визначенні структури окремих методик все частіше стало фігурувати поняття «криміналістичної характеристики злочину». В її сутність вкладали систему типових ознак злочину того чи іншого виду або групи. Однак структура криміналістичної характеристики різними авторами інколи визначалась по-різному. У той же час низка ознак злочину вказувалася у всіх варіантах криміналістичної характеристики, і, насамперед, у тих з них, які характеризують об'єктивну сторону складу злочину: спосіб вчинення злочину, місце і час його вчинення та ін.

За генезисом розглянутого питання перше застосування висловлення про криміналістичну характеристику зустрічається в роботах О. Н. Колесніченка, який в авторефераті докторської дисертації зазначав, що до числа найбільш суттєвих положень загальних і всіх окремих методик відноситься «загальна криміналістична характеристика даного виду злочинів», а в подальшому відмічав, що «злочин має і загальні ознаки криміналістичного характеру» (1, с. 19).

Більш розгорнуте бачення про криміналістичну характеристику злочину надав Л. А. Сергєєв, однак його міркування з цих питань на той час не було прийнято до уваги (2, с. 4-5). У подальшому цю тему також досліджував й С. П. Митричев, який зазначав, що «видова криміналістична характеристика повинна включати найбільшу кількість ознак, що мають криміналістичне значення» та надав розгорнутий їх перелік (3, с. 28). У подальшому цей напрям вивчали такі науковці як І. Ф. Пантелєєв, В. Г. Танасевич, В. О. Образцов, І. В. Возгрін, В. А. Образцов, А. Н. Васильєв, М. П. Яблоков, І. Ф. Герасимов, В. А. Гуняєв, С. І. Винокуров та ін. Дослідження наукових поглядів вказаних та інших вчених про криміналістичну характеристику злочину показали, що вони передбачали дві цілі: виявити те, що слід визначати суттєвим для цього поняття, і визначити місце криміналістичної характеристики в системі елементів окремої криміналістичної методики.

При вивченні генезису криміналістичної характеристики вказувалось на її окремі елементи та наголошувалось на її ролі для обрання напряму й організації розслідування. На той час до її елементів відносили: спосіб вчинення і приховування злочину; обстановку вчинення злочину; місце, час та інші умови; дані про особу злочинця; характеристику вихідної інформації та слідчих ситуацій.

Таким чином, можна зазначити, що зарахування елементів криміналістичної характеристики при розробці окремих методик здійснюється в криміналістиці фактично з моменту її зародження. На першому етапі зародження і розвитку криміналістичної методики ці дані наводились несистемно, але в подальшому такі недоліки усувались, зокрема в роботах В. А. Ледащева, А. Н. Басалаєва, В. А. Гуляєва, М. О. Селиванова, В. Я. Осеніна, А. Н. Позднякова. Наприклад, О. М. Васильєв та інші до структури окремої методики на перше місце відносили криміналістичну характеристику, а потім інші елементи (4, с. 26). Більшість вказаних та інших вчених називали наступні елементи криміналістичної характеристики: типові слідчі ситуації (на першому етапі їх називали вихідні дані); спосіб вчинення злочину; спосіб приховування злочину; маскування; типові матеріальні сліди злочинів і ймовірні місця їх знаходження; характеристику особи злочинця; обстановку злочину (місце, час та інші обставини). Окремі автори, серед яких О. Н. Колесниченко, І. О. Возгрін та інші, в якості елемента криміналістичної характеристики називали ще й криміналістичну класифікацію злочинів. Однак інші вчені розглядали останню не як елемент криміналістичної характеристики, а як основу криміналістичних характеристик та побудови системи окремих криміналістичних методик. Як показало дослідження, у перших наукових роботах з криміналістичної методики була прийнята класифікація злочинів за змішаними підставами. Уся система окремих криміналістичних методик будувалась на підставі кримінально-правової класифікації – по родах і видах злочинів.

Наприклад, І. М. Якимов визначав окремі криміналістичні методики за такою схемою: 1) злочини проти особи: вбивства, спричинення тілесних ушкоджень; 2) майнові злочини: а) викрадення чужого майна (крадіжка, грабїж, розбій (бандитизм), б) пошкодження чужого майна; 3) злочини проти суспільства: службове підроблення. У деяких випадках цей вчений використовував другу підставу для класифікації – спосіб вчинення злочину (5, с. 193). У зв'язку із вказаним на той час виникало питання, чи є криміналістична класифікація злочинів як така, і якщо так, то за яких підстав вона будується та в чому є її методичне значення та як вона корелюється з криміналістичною характеристикою злочину.

На сьогодні криміналістична характеристика злочину визначається як ознаки, що мають загальний характер для усіх однорідних злочинів. Вона об'єднує їх в групи, що різняться за об'ємом, наприклад, усі крадіжки або крадіжки з автомобіля (що сьогодні стали більш розповсюдженими). Загальні для групи ознаки відповідним чином систематизовані та типізовані й складають криміналістичну характеристику певного роду, виду чи навіть підвиду злочинів. Це, умовно кажучи, типовий «портрет» злочину, наукова абстракція, що опирається на те загальне, що об'єднує багато конкретних злочинів.

Таку абстракцію пропонують вважати інформаційною моделлю типового злочину конкретного виду чи роду. Криміналістична характеристика – це

ймовірна модель (події) і як така, що може бути підставою для ймовірних розумових умовиводів – слідчих версій. При цьому вона грає роль умовної матриці, що «накладається» на конкретний випадок та дозволяє побудувати його ймовірну модель. Саме в цьому й полягає її прикладне значення, яке не слід перебільшувати, оскільки інформація, що є в криміналістичній характеристиці як в знанні, не є достовірною, а носить ймовірний характер. У той же час, на початковому етапі розслідування будь-яке істинне знання, навіть ймовірне, має високу цінність, оскільки надає слідчому можливість знизити інформаційну невизначеність. Криміналістична характеристика за структурою є достатньо складною. Аналіз цієї структури свідчить, що в ній відображено усі типові обставини, які слід встановити у відповідності до уявлення про предмет доказування за певною категорією кримінальних проваджень. Завданням слідчого є конкретизувати їх відповідно до специфіки злочину, що розслідується. Усі елементи криміналістичної характеристики, навіть якщо між ними не має кореляційної залежності, безсумнівно грають для слідчого орієнтуючу роль. Як свідчить дослідження, формування поняття «криміналістичної характеристики» слугувало їх об'єднанню в комплекс, підвищило ймовірність судження про їх істинність відносно до конкретної слідчої ситуації.

На сучасному етапі більшість вітчизняних вчених дотримуються загальної наукової позиції про криміналістичну характеристику злочинів як практично значущу наукову категорію, що є невід'ємною складовою частиною окремих методик розслідування (В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, В. О. Коновалова, Н. С. Карпов, Є. Д. Лук'янчиков, Р. Л. Степанюк, В. В. Тіщенко, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько, Б. В. Щур та ін.).

Список бібліографічних посилань:

1. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Харьков, 1976. С. 19.
2. Сергеев Л. А. Расследование и предупреждение хищений, совершенных при производстве строительных работ: автореферат кандидатской диссертации. Москва, 1966. С. 4-5.
3. Митричев С. П. Криминалистика и судебная экспертиза: методика расследования отдельных видов преступлений. Вып. 10. Киев, 1973. С. 28.
4. Васильев А. Н. Методика расследования преступлений: о криминалистической классификации преступлений. Москва, 1976. С. 26.
5. Якимов И. Н. Практическое руководство к расследованию преступлений. Москва, 1924. Часть III.